

PROSTOR

16 [2008] 2 [36]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

168-179

DAMIR KRAJNIK
MLADEN OBAD ŠČITAROCI

PREOBRAZBA BASTIONSКИH UTVRĐENJA
GRADA OSIJEKA

CONVERSION OF BASTION FORTIFICATIONS
IN OSIJEK

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 711.165:725.963.3 (497.5 OSIJEK) "18"

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 711.165:725.963.3 (497.5 OSIJEK) "18"

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
16 [2008] 2 [36]
153-282
7-12 [2008]

DAMIR KRAJNIK, MLADEN OBAD ŠĆITAROCI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 711.165:725.963.3 (497.5 OSIJEK) "18"

TEHNIČKE ZNAJSTOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.02 – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 24. 5. 2007. / 4. 12. 2008.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 711.165:725.963.3 (497.5 OSIJEK) "18"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.02 – URBAN AND PHYSICAL PLANNING

2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 24. 5. 2007. / 4. 12. 2008.

PREOBRAZBA BASTIONSКИH UTVRĐENJA GRADA OSIJEKA

CONVERSION OF BASTION FORTIFICATIONS IN OSIJEK

BASTIONSKA UTVRĐENJA
OSIJEK
URBANA PREOBRAZBA

BASTION FORTIFICATION
OSIJEK
URBAN CONVERSION

Analizom procesa preobrazbe bastionskih utvrđenja u gradu Osijeku i određivanjem urbanističkih obilježja prostora na njihovu mjestu početkom 21. stoljeća pokazano je u članku da taj prostor ima urbanistička obilježja sukladna urbanističkim obilježjima prostora iste geneze u europskim gradovima, kao što su Bremen, Frankfurt, Graz, Hamburg ili Kopenhagen, što ukazuje na sličnost gradograditeljskih procesa u hrvatskim i europskim gradovima.

The analysis of the conversion processes of bastion fortifications in Osijek and the urban features of these sites in the early 21st century shows marked similarities with the areas of the same origin in other European towns such as Bremen, Frankfurt, Graz, Hamburg or Kopenhagen. This clearly indicates that the urban development processes were remarkably similar in Croatia and other European towns.

UVOD

INTRODUCTION

Istraživanje procesa izgradnje i preobrazbe bastionskih utvrđenja te analiza urbanističkih obilježja prostora na njihovu mjestu početkom 21. stoljeća u Osijeku dio je istraživanja u sklopu znanstvenoga projekta „Urbanističko i pejsažno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture”¹ i dio istraživanja doktorske disertacije pod naslovom „Urbanistička preobrazba bastionskih utvrđenja – Modeli i urbanistička obilježja preobrazbe sedam gradova kontinentalne Hrvatske u kontekstu europske gradogradnje”,² izrađene u sklopu istoga projekta. Cilj je članka prikazati obilježja izgradnje i preobrazbe bastionskih utvrđenja te urbanistička obilježja prostora na njihovu mjestu početkom 21. stoljeća u gradu Osijeku kako bi se pokazala sličnost načela urbanističkog planiranja u Hrvatskoj i Europi. Budući da su u procesima preobrazbe bastionskih utvrđenja u velikom broju europskih gradova tijekom 19. stoljeća stvoreni kvalitetno oblikovani urbani predjeli s koncentracijom javnih građevina, namjera je ovoga rada prikazati obilježja i rezultate istovjetnih procesa u gradu Osijeku, u kojem se nalazio najznačajniji sklop bastionskih utvrđenja u kontinentalnoj Hrvatskoj, a kojega je razgradnja i preobrazba provedena u prvoj polovici 20. stoljeća.

Lokalitet Osijeka, današnjega urbanog središta istočnog dijela kontinentalne Hrvatske sa 114. 616 stanovnika,³ bilježi kontinuitet naseljenosti od predrimskog doba. Zahvaljujući

povoljnomu prometnom položaju (na prijelazu rijeke Drave na putu od Pečuha i Budima prema jugu), Osijek se tijekom srednjega vijeka razvija kao trgovačko i lučko naselje. Od 1526. godine do druge polovice 17. stoljeća nalazi se u sklopu Osmanlijskoga Carstva. Nakon oslobođenja srednjovjekovnoga grada od turske vlasti, 1688. godine izrađen je plan obnove i modernizacije postojećih turskih utvrđenja⁴ (Sl. 1.) izgradnjom novih fortifikacijskih elemenata gradske jezgre i predgrada, bastiona i revelina s vanjske strane njihovih opkopa, dok je na istočnoj strani grada planirana izgradnja novoga tvrđavnog elementa (*Hornwerka*).

Prva etapa preobrazbe Tvrde u snažnu baroknu tvrđavu prema Vaubanovim⁵ principima vojnoga graditeljstva izvedena je temeljem plana inž. von Kaiserfelda iz 1691. godine,⁶ koji predviđa obrambeni pojas s dva polubastiona uz Dravu, tri bastiona na južnom i *Hornwerk* na istočnom dijelu tvrđavnoga sklopa. Predviđena su pojačanja postojećega obrambenog sustava izgradnjom bastiona oko najistaknutijih kula postojećeg (turskog) utvrđenja. Već se od ove prve modernizacije u drugoj polovici 17. stoljeća utvrđenja oblažu trajnim materijalom (opekom i kamenom).

Zbog neodgovarajućeg održavanja tvrđave krajem 17. i početkom 18. stoljeća, koje je dovelo do ruševnog stanja pojedinih dijelova fortifikacijske strukture, čime je ugrožena njena obrambena moć, nakon 1712. godine započinje druga obnova i modernizacija utvrđenja, u sklopu koje je do 1720. godine uspostavljen tlorisni oblik tvrđave na istočnoj, južnoj i zapadnoj strani, koji je uz manje izmjene zadržan do njene preobrazbe u prvoj polovici 20. stoljeća. Nakon ove druge modernizacije osnovno tijelo tvrđave sastojalo se od pet bastiona (sv. Karla, Inocencija, Leopolda, Josipa i sv. Terezije) i tri revelina, te *Hornwerka* između Karlova i Inocencijeva bastiona. Oko bastiona i revelina uspostavljen je obrambeni sustav opkopa s vodom iz rijeke Drave, ispred kojeg se nalaze kontragarde, lunete i glasijske. U to su doba postojala tri ulaza u grad – kroz Valpovačka, Nova i Vodena vrata.

Sjeverni i sjeverozapadni dio tvrđave doživio je značajnije izmjene u razdoblju do polovice

¹ Znanstveni projekt 054-0543089-2967, provoden uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (glavni istraživač: prof. dr.sc. Mladen Obad Ščitaroci).

² KRAJNIK, 2007.

³ Prema popisu stanovništva Državnoga zavoda za statistiku iz 2001. godine.

⁴ U doba turske vlasti Osijek se sastoji od unutarnjega utvrđenog grada nepravilna polukružnog oblika, okruženog zidinama s polukružnim kulama i tvrđavnim opkopom, te predgrada okruženog palisadama (također nepravilna oblika).

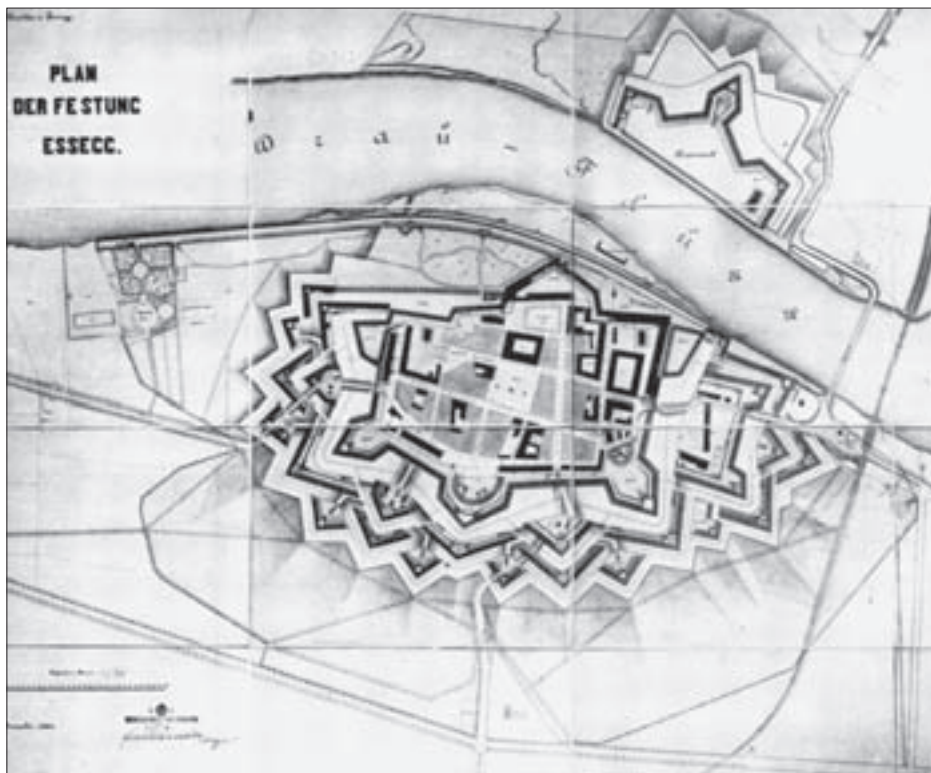
18. stoljeća. Usporedno s izgradnjom utvrđenja postupno je provedena regulacija rijeke Drave pa je nasipavanjem proširivana obala, tako da su na nekadašnjem močvarnom zemljištu do 1750. godine izgrađena tri nova bastiona (dva bastiona sv. Eugena i bastion sv. Elizabete). Godine 1783. probijena su i četvrta tvrđavna vrata (Carska) na sjevernoj strani *Hornwerka*. Bastionska utvrđenja izgrađena do kraja 18. stoljeća na površini od oko 80 ha zatvarala su gradsku jezgru veličine 15 ha (Sl. 4.). Povijesni identitet Osijeka značajno je obilježen baroknim fortifikacijama Tvrde, koje su bile snažan, razvedeni tvrđavni sklop što je po veličini i oblikovanju bio jedinstven na prostoru kontinentalne Hrvatske.⁷

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA UTVRĐENJA

CONVERSION OF FORTIFICATIONS

Prestankom turske opasnosti i završetkom Francusko-pruskog rata 1870. godine, te jačanjem inicijativa za oblikovanje novih javnih gradskih prostora i želje za 'izlaskom' iz ograničenoga prostora unutar utvrđenja kojega je glavni nositelj ojačalo građanstvo, kao i zbog velikih materijalnih troškova održavanja bastionskih utvrđenja nakon što ona gube uporabnu svrhu – 70-ih godina 19. stoljeća ruši se sjeverozapadni dio tvrđave,⁸ gdje se potom uređuje Ambrozijev vrt. Taj novooblikovani perivojni prostor prikazan na Planu osječke Tvrde iz 1884. godine (Sl. 2.), koji se prema zapadu spaja s tadašnjim Pukovnijskim vrtom, a na sjevernoj strani prati tok rijeke Drave, zapravo je začetak stvaranja linearnoga koncepta šetališta uz rijeku izgrađenog tijekom 20. stoljeća. Oblikovanje Ambrozijeva vrta bio je jedini zahvat razgradnje i preobrazbe na samim utvrđenjima do njihova sveobuhvatnoga rušenja nakon 1923. godine (Sl. 5. i 16.).

Posebnost koja je snažno obilježila povijesni identitet Osijeka upravo je kasna urbanistička preobrazba prostora na mjestu bastionskih fortifikacija. Kašnjenje ovoga procesa u odnosu na europske gradove i ostale gradove kontinentalne Hrvatske (uz izuzetak Karlovca) uvjetovano je stvarnom demilitarizacijom grada, provedenom tek nakon integracije Voj-

SL. 2. PLAN OSJECKE TVRDE IZ 1884. GODINE
FIG. 2 PLAN OF THE FORTRESS IN OSIJEK FROM 1884

ne krajine u civilnu Hrvatsku, te novom administrativno-teritorijalnom podjelom po županijama, što je imalo negativne posljedice na urbanistički razvoj grada u smislu kasnoga donošenja regulatornih osnova, provedbe natjecaja za uređenje prostora na mjestu utvrđenja i dr. Ipak, provedba preobrazbe prema urbanističkim principima oblikovanja grada u 19. stoljeću rezultirala je kvalitetno oblikovanim sklopom javnih gradskih prostora s građevinama javne namjene, koji je snažno odredio sliku gradskoga središta i postao jedna od najznačajnijih urbanih karakteristika grada Osijeka.

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA SJEVERNOG DIJELA UTVRĐENJA (SL. 9.)

CONVERSION OF THE NORTHERN FORTIFICATION (FIG. 9)

U prvoj polovici 20. stoljeća Ambrozijev je perivoj degradiran i pretvoren u rekreativni prostor s nogometnim igralištima (Sl. 3.). Središnji potez sjevernog dijela tvrđave također je doživio izmjene u drugoj polovici 19. stoljeća, kada su porušena utvrđenja ispred Eugena bastiona pa je na istome mjestu uređena šetnica prema sjevernom dijelu tadašnjega Pukovnijskog vrta, koja je začetak današnjeg šetališta uz obalu rijeke Drave. Rušenjem utvrđenja nakon 1923. godine nestaje i tijelo Karlova bastiona, a prostor nastao njegovim

SL. 3. PROSTOR NEKADAŠNJEGA AMBROZIJEVA PERIVOJA POČETKOM 21. ST.
FIG. 3 FORMER PARK, EARLY 21ST C.

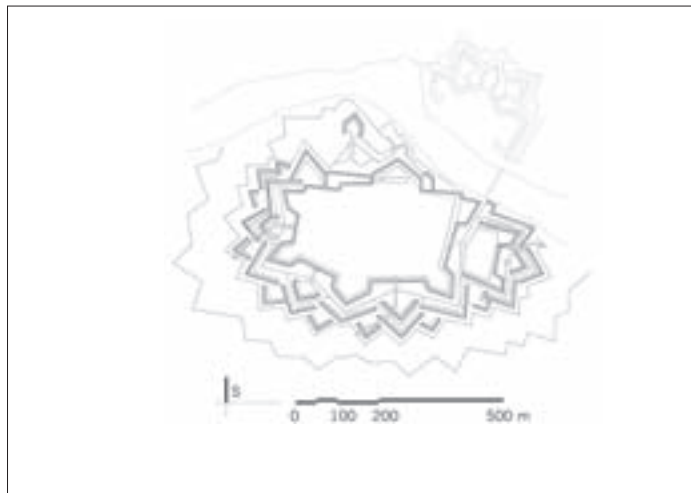

5 Sébastien le Prestre de Vauban, kao najistaknutiji predstavnik francuskih vojnih teoretičara i inženjera 18. stoljeća, sinonim je za *francusku školu* fortifikacijske arhitekture koju obilježava sintetiziranje svih dotadašnjih saznanja vojne arhitekture i strategije, snažna teoretska podloga i izrazita inženjerska preciznost u pristupu projektiranju redovito vrlo složenih sustava utvrđenja.

6 GACINA, IVANKOVIĆ, 1996: 18

7 Po dimenzijama i oblikovanju s fortifikacijama osječke Tvrde može se uspoređivati jedino tvrđava u Slavonskom Brodu, no značajna je razlika u tome što je u Brodu tvrđava bila pokraj grada, dok je u Osijeku gradska jezgra bila opasana fortifikacijskim sklopom.

8 Bastioni sv. Eugena i sv. Elizabete te svi tvrđavni elementi ispred njih.

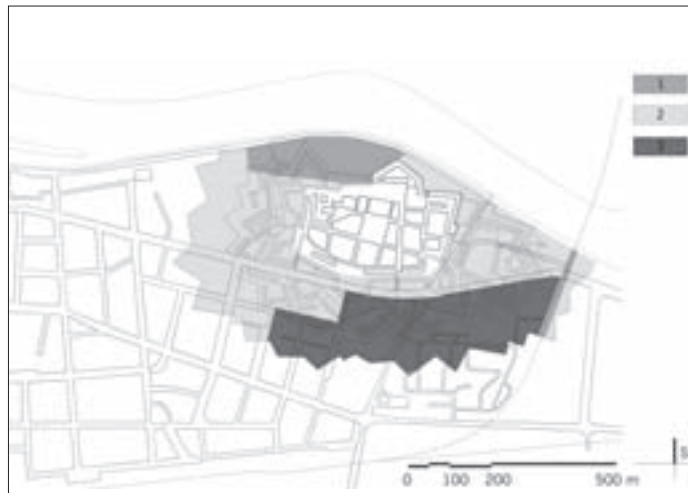

SL. 4. SHEMATSKI PRIKAZ BASTIONSКИH UTVRĐENJA U OSIJEKU PREMA KATASTARSKOM PLANU TVRĐE IZ 1861. GODINE

FIG. 4 SCHEMATIC REPRESENTATION OF BASTION FORTIFICATIONS IN OSIJEK ACCORDING TO CADASTRAL PLAN OF TVRĐA FROM 1861

SL. 5. DOBA PREOBRAZBE UTVRĐENJA U OSIJEKU: 1 – DRUGA POLOVICA 19. ST.; 2 – PRVA POLOVICA 20. ST.; 3 – DRUGA POLOVICA 20. ST.

FIG. 5 CONVERSION OF THE FORTIFICATIONS IN OSIJEK: 1 – SECOND HALF OF THE 19TH C.; 2 – FIRST HALF OF THE 20TH C.; 3 – SECOND HALF OF THE 20TH C.

rušenjem ostao je do danas neizgrađen. Od cjelokupnoga sklopa bastionskih utvrđenja sačuvan je od razgradnje samo sjeveroistočni dio osnovnoga tijela tvrđave s Eugenovim bastionom i Vodenim vratima⁹ (Sl. 11.).

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA ISTOČNOG DIJELA UTVRĐENJA (SL. 10.)

CONVERSION OF THE EASTERN FORTIFICATION (FIG. 10)

Prema Planu grada Osijeka iz 1929. godine (Sl. 7.), u razdoblju neposredno nakon rušenja istočnog dijela tvrđavne strukture granicu širenja urbanog tkiva između Tvrđe i Donjega grada predstavlja odvojak željezničke pruge prema dravskom mostu, što znači da na mjestu samih bastionskih utvrđenja nema nove izgradnje u smislu proširenja izgrađene strukture, već su promjene vezane samo za funkciju prometa. Uvođenjem električnog tramvaja premještena je trasa pruge južno od Tvrđe, u pojas današnje Europske avenije, kako bi se povezivanje Gornjega i Donjega grada ostvarilo najkracim putem,¹⁰ čime je presječen prostor nekadašnjega jugoistočnog (Inocencijeva) bastiona i južni dio *Hornwerka*, dok je na sjevernom dijelu nekadašnjega *Hornwerka* izgrađen terminal željezničkog i tramvajskog prometa. Godine 1911. izgrađen je novi cestovni most preko Drave koji je prelazio preko prostora nekadašnjega jugoistočnog bastiona te opkopa između osnovnog tijela tvrđave i *Hornwerka*, do kojeg se dolazilo odvojkom nekadašnjeg puta između Tvrđe i Donjega grada prema sjeveru, da bi do polovice 20. stoljeća bio izveden i priključak Europske avenije na most (Sl. 6.)

U drugoj polovici 20. stoljeća dolazi do gradnje sklopa vojarni na prostoru omeđenom današnjom Ulicom cara Hadrijana na sjeveru, Ulicom Josipa Hüttlera na istoku, Vukovarskom cestom na jugu te Svacicevom ulicom

na zapadu, kao i do širenja izgradnje na prostor između željezničke pruge i današnje Ulice kneza Trpimira izgradnjom slobodnostojecih višestambenih zgrada preko nekadašnjih glasila do linije vanjskih tvrđavnih elemenata, čime je ostvaren odmak izgradnje (prema jugu) od gradske prometnice oblikovanjem linearnoga Perivoja na Vijencu Ivana Meštrovića, unutar kojeg je djelomično sačuvano obličje terena rubnih tvrđavnih elemenata¹¹ (Sl. 8.). Sjeverno od Europske avenije smješteni su sadržaji proizvodnje i prometne infrastrukture (remiza javnoga gradskog prometa i zgrade Plinare).

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA JUŽNOG DIJELA UTVRĐENJA (SL. 13.)

CONVERSION OF THE SOUTHERN FORTIFICATION (FIG. 13)

Nakon rušenja utvrđenja u prvoj polovici 20. stoljeća prostor između Tvrđe i Donjega grada ne doživljava značajnije promjene u smislu širenja izgrađene strukture. Kroz nekadašnji južni i jugoistočni bastion te tvrđavne opkope oko njih, elektrifikacijom tramvaja nakon 1926. godine provučena je nova trasa pruge između Donjega i Gornjega grada. Sjeverno od pruge, na mjestu južnog bastiona 1932. godine oblikovan je Gimnazijski perivoj,¹² dok južno od tramvajske pruge do dru-

SL. 6. MOST PREKO DRAVE NA ISTOČNOM DIJELU NEKADAŠNJIH UTVRĐENJA

FIG. 6 BRIDGE OVER THE DRAVA RIVER IN THE EASTERN AREA OF THE FORMER FORTIFICATIONS

⁹ Od nekadašnje fortifikacijske cjeline osječke Tvrđe najbolje je sačuvan prostor Krunske utvrde na sjevernoj obali Drave, koji nije bio uključen u analizu jer je rijeka sve do danas zapravo granica širenja grada.

¹⁰ Povezivanje Donjega i Gornjega grada izvedeno je novom trasom, također i zbog tehničkih ograničenja vođenja pruge kroza samu Tvrdu.

¹¹ Planirani odmak izgradnje od prostora nekadašnjih utvrđenja vidljiv je u urbanističkom rješenju Radnickoga naselja u Osijeku, koje su izradili J. Seissel i A. Halilbrahimov oko 1948. godine, te rješenju Vijenca I. Meštrovića (II. etapa) arh. R. Mišćevića.

ge polovice 20. stoljeća ostaje uglavnom neizgrađeni prostor. Do širenja izgradnje dolazi samo na prostoru između današnje Vukovarske ceste i željezničke pruge, gdje je oblikovana blokovska struktura izgradnje kao dio planiranog proširenja Gornjega grada.

Do polovice 20. stoljeća dolazi do daljnjeg širenja urbanog tkiva oblikovanjem urbanih kaseti s izgradnjom vila i jednokatnih najamnih kuća na prostoru između današnje Vukovarske i Zvonimirove ulice.

Između Zvonimirove ulice i Europske avenije tridesetih godina 20. stoljeća u sklopu uobličavanja perivojnoga prostora oko Tvrdje oblikovani su Perivoj kralja Petra Krešimira IV. (1936. godine) i Perivoj kralja Držislava (1938. godine; Sl. 12.), dok je na sjevernom dijelu bloka između Zagrebačke i Keršovanijske ulice u drugoj polovici 20. stoljeća oblikovan Perivoj kneza Branimira. U drugoj polovici 20. stoljeća urbano se tkivo širi preko nekadašnjeg prostora glasila između današnje Keršovanijske ulice i Ulice kneza Trpimira oblikovanjem blokovske strukture izgradnje na istočnom dijelu,¹³ odnosno pretežito neizgrađene strukture sa slobodnostojecim zgradama na zapadnom dijelu.¹⁴

Prostor južno od željezničke pruge (prema Novom gradu) ostaje neizgrađen do druge polovice 20. stoljeća, kada se istočno od Ulice kneza Trpimira proširuje izgradnja Industrijske četvrti, a zapadno od nje gradi se stambeno naselje Sijenjak.

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA ZAPADNOG DIJELA UTVRĐENJA (SL. 14.)

CONVERSION OF THE WESTERN FORTIFICATION (FIG. 14)

Nakon ukidanja užezne zone zabrane gradnje 1883. godine, najveći (i u urbanističkom smislu najkvalitetniji) dio nove izgradnje bilo je oblikovanje blokovske strukture izgradnje kao proširenja Gornjega grada prema Tvrdi.¹⁵ Do rušenja utvrđenja izgradnja je na sjevernom dijelu (sjeverno od današnje Europske avenije) proširena do Perivoja kralja Tomislava, južno od Europske avenije do današnje Zagrebačke ulice, te između Vukovarske ceste i željezničke pruge sve do Novogradske ce-

SL. 7. PLAN GRADA OSIJEKA IZ 1929. GODINE
FIG. 7 MAP OF OSIJEK FROM 1929

ste.¹⁶ Unutar proširenja južno od Europske avenije oblikovana su i dva nova trga (današnji Trg baruna Trenka i Trg Augusta Šenoje), dok je na mjestu današnjeg Perivoja kralja Krešimira IV. dvadesetih godina bio smješten prostor Osječkog velesajma. Razgradnjom utvrđenja Perivoj kralja Tomislava širi se prema istoku do unutarnjeg ruba nekadašnjih glasila (u obliku terena sačuvani su tragovi geometrije nekadašnjih utvrđenja; Sl. 15.), dok je na prostoru između perivoja i izgradnje nekadašnje gradske jezgre Tvrdje (na mjestu bastiona, revelina, kontragarda i luneta) neizgrađena pejzažna površina (Sl. 14.). Perivoj kralja Tomislava širi se u prvoj polovici 20. stoljeća i na svome sjeverozapadnom dijelu spajajući se s novooblikovanim Šetalištem kardinala Franje Šepera uz rijeku Dravu.

SL. 8. R. MIŠČEVIĆ: VIJENAC I. MEŠTROVIĆA, II. ETAPA
FIG. 8 R. MIŠČEVIĆ: VIJENAC I. MEŠTROVIĆA, 2ND PHASE

¹² ŠMIT, 1997: 97-120

¹³ Do poteza današnje Istarske ulice.

¹⁴ Izgradnja javne i društvene namjene: skola, Studentski centar, Srednjoskolsko igralište, Dom HV i zgrada Burze rada.

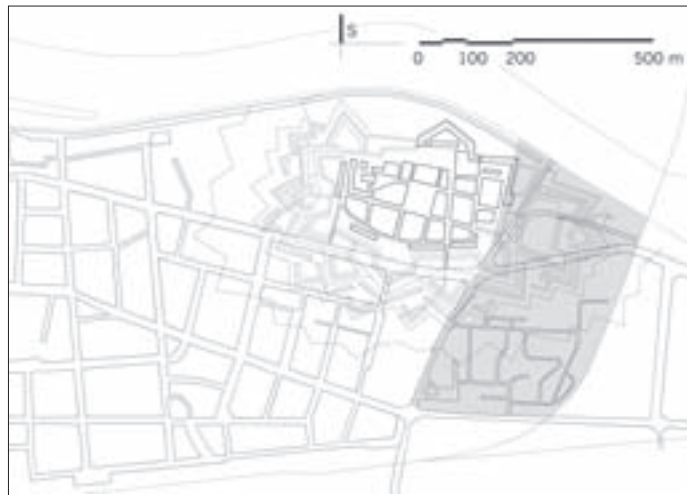
¹⁵ Početkom 20. stoljeća granicu Gornjega grada prema istoku predstavljala je Teretna ulica (današnja Ulica kardinala Alojzija Stepinca).

¹⁶ Izgradnja blokovske strukture južno od Tvrdje zapravo je bilo širenje urbane cjeline Gornjega, a ne Novoga grada.

SL. 9. SJEVERNI DIO UTVRĐENJA U OSIJEKU – POTEZ OD BASTIONA SV. TEREZIJE DO KARLOVA BASTIONA, ODNOSNO DANAŠNJE ŠETALIŠTE KARDINALA FRANJE ŠEPERA I PROSTOR JUŽNO OD NJEGA

FIG. 9 NORTHERN FORTIFICATION IN OSIJEK – STRETCH BETWEEN THE TWO BASTIONS (ST THERESA AND KARLO); NOWADAYS THE CARDINAL FRANJO ŠEPER PROMENADE AND THE AREA FURTHER SOUTH

SL. 10. ISTOČNI DIO UTVRĐENJA U OSIJEKU – POTEZ OD KARLOVA DO INOCENCIJEVA BASTIONA S HORNWERKOM, ODNOSNO PROSTOR OD DANAŠNJE BILJSKE CESTE PREMA ISTOKU DO ŽELJEZNIČKE PRUGE I VUKOVARSKOJ CESTI

FIG. 10 EASTERN FORTIFICATION IN OSIJEK – AREA BETWEEN KARLO AND INNOCENTI BASTIONS WITH HORNWERK, I.E. THE AREA BETWEEN BILJE ROAD EASTWARDS AND THE RAILWAY AND VUKOVAR ROAD

SL. 11. SAČUVANI DIO UTVRĐENJA POČETKOM 21. ST.

FIG. 11 PRESERVED PART OF THE FORTIFICATION, EARLY 21ST C.

SL. 12. PERIVOJ KRALJA DRŽISLAVA POČETKOM 21. ST.

FIG. 12 KING DRŽISLAV PARK, EARLY 21ST C.

Preobrazbu bastionskih utvrđenja osječke Tvrdje obilježava jasan koncept gradske uprave za oblikovanje sustava perivojno oblikovanih prostora s izgradnjom javne namjene na njihovu mjestu kao dio ukupne urbanističke strategije i razvojne vizije grada. Takav je pristup vidljiv već pri oblikovanju Ambrozijeva perivoja kao prvom zahvatu u fortifikacijsku strukturu u 70-im godinama 19. stoljeća, a nastavlja se kroz planove i regulatorne osnove grada izrađene u prvoj polovici 20. stoljeća,¹⁷ da bi svoju konačnu afirmaciju doživio 1925. godine provedbom međunarodnoga urbanističkog natječaja za uređenje središnjega gradskog prostora, na kojem je prvu nagradu osvojio bečki pejzažni arhitekt Albert Esch.¹⁸ U kontekstu ovoga rada od Escheva natjecajnog projekta¹⁹ (Sl. 17. i 18.) značajniji je program samoga natječaja kojim je gradska uprava na prostoru nekadašnjega tvrđavnog zemljišta predviđjela oblikovanje velikoga perivojnog prostora s različitim javnim sadržajima,²⁰ a to jasno govori o potrebama grada Osijeka, u kojem se (kao i u većine gradova kontinentalne Hrvatske u kojima je provedena preobrazba bastionskih utvrđenja²¹) nameće kao optimalna lokacija za njihov smještaj – središnji gradski prostor nastao rušenjem utvrđenja.

Vrjednosno jasno profiliranim natjecajnim programom i kasnijim realizacijama Osijek provodi preobrazbu gradskoga središta prema konceptu karakterističnom za 19. stoljeće, iako u europskim gradovima u to doba dolazi do propitivanja, relativiziranja i vrijednosno-ideološke transformacije takva pristupa. Ipak, provedba preobrazbe fortifikacija prema modelu *Ringa* dala je Osijeku jedinstvenu urbanističku kvalitetu sklopa javnih gradskih prostora, kvalitetno estetski oblikovanih i opremljenih nizom javnih sadržaja, što je ostalo jednom od osnovnih sastavnica njegova urbanog identiteta. Naime, uređenjem prostora na

mjestu bastionskih utvrđenja nakon njihova rušenja²² ostvarena je ideja oblikovanja perivojnog prstena s koncentracijom reprezentativnih javnih i stambenih zgrada, premda u skromnijem obliku nego što su to predviđali pojedini urbanistički planovi (Regulatorna osnova iz 1912. i natjecajni projekt A. Escha iz 1925. godine).²³ Najveći dio perivojne ovojnice oblikovan je 30-ih godina 20. stoljeća, kada se Perivoj kralja Tomislava proširuje prema istoku (Tvrdi), te nastaju Perivoj kralja Petra Krešimira IV., Perivoj kneza Branimira, Perivoj oko Doma zdravlja i Gimnazijski perivoj. Na jugoistočnom dijelu nekadašnje tvrđave u dru-

¹⁷ O promišljanju i sustavnom urbanističkom planiranju toga vrijednoga gradskog prostora govori velik broj kako planova rušenja pojedinih dijelova utvrđenja izrađenih od strane lokalnih vojnih vlasti, tako i urbanističkih planova koji se kontinuirano izrađuju od početka 20. stoljeća. Većina planova predviđa potpuno uklanjanje utvrđenja i oblikovanje nove izgradnje s javnim gradskim sadržajima na njihovu mjestu, što jasno odražava programske potrebe grada Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća. „Nacrt parcelacije gradskog zemljišta u gor. Osijeku – Istočni dio Teretne ulice sa okolicom“ ing. Čutukovića iz 1908. godine temelji se na radijalno-koncentričnom konceptu kojim su oblikovani novi gradski blokovi nepravilna oblika na prostoru između Tvrdje i Gornjega grada. Planom se predviđa produžetak tadašnje Čavrakove ulice (današnje Europske avenije) prema Donjem gradu na način da ona u luku obilazi prostor nekadašnjih utvrđenja, dok iz Tvrdje radijalno izlazi nekoliko ulica okomitih na Čavrakovu. Južno od današnjega Perivoja kralja Tomislava planiran je smještaj Gradske vijećnice s dva nova perivoja. Djelomičnim regulacijskim planom izrađenim oko 1909. godine također je planirana nova izgradnja na prostoru između Gornjega grada, Tvrdje i željezničke pruge s novim trgovima i perivojima uz današnju Europsku aveniju i Vukovarsku cestu. Bastionska utvrđenja (završno s glasiljama) ostaju gotovo u potpunosti sačuvana, osim što se dvije ulice novoga urbanog rastera u smjeru sjeveroistok-jugozapad produžuju preko utvrđenja spajajući se s ulicama unutar Tvrdje (plan predviđa zadržavanje starih trasa ulica do Valpovačkih i Novih vrata). Godine 1912. izrađena je prva Regulatorna osnova grada Osijeka kojom je predviđeno širenje urbanoga tkiva oblikovanjem urbanih kaseti, najvećim dijelom nepravilna oblika, na prostoru nekadašnje uže zone zabra- ne građenja, čime bi se povezale povijesne cjeline Donje- ga, Gornjega i Novoga grada s Tvrdjom. Planom je pred-

goj polovici 20. stoljeća oblikovani su Perivoj kralja Držislava i Perivoj na Vijencu Ivana Meštrovića (Sl. 19.).

URBANISTIČKA OBILJEŽJA PROSTORA NA MJESTU BASTIONSkih UTVRĐENJA POČETKOM 21. STOLJEĆA

URBAN FEATURES OF THE SITES OF THE FORMER BASTION FORTIFICATIONS IN THE EARLY 21ST CENTURY

Postojanje koncentracije javne namjene i javnih gradskih prostora na mjestu bastionskih

videno potpuno rušenje fortifikacija, na mjestu kojih bi nastao perivojni prsten oblikovan urbanim insulama nepravilna oblika na istocnom, južnom i sjeverozapadnom dijelu nekadašnjih utvrđenja, dok je na zapadnom i jugozapadnom dijelu planirana izgradnja nove urbane insule u obliku pravilnoga četverokuta te oblikovanje prostora Vijecnickog trga s Gradskom vijecnicom i kazalištem južno od njega. Tvrdra dobiva ovim planom i novo 'procelje'. Predviđena je naime ugradnja postojeće strukture u novooblikovane urbane kasete, čime bi se oblik nekadašnje unutarnje 'opne' prilagodio novoj urbanoj matrici određenoj trasama planiranih ulica.

18 JUKIĆ, PEGAN, 2001: 64

19 Natječajni projekt A. Escha nije izveden, već je na temelju istoga 1928. godine izrađena Regulatorna osnova prilagođena stvarnim potrebama i mogućnostima grada Osijeka.

20 Sjeverno od Europske avenije predviđeno je oblikovanje perivoja, sportsko, dječje i zabavno igralište (*Prater*), kao i javne građevine sportske i zabavne namjene (Strossmayerov dom, razne dvorane), a južno od Europske avenije planirana je izgradnja javnih građevina kulturne, upravne i školske namjene.

21 Karlovac, Koprivnica, Varazdin i dr.

22 Utvrđenja su fizički gotovo u potpunosti uklonjena pa je nakon rušenja ostao samo sjeveroistočni dio osnovnog tijela tvrđave s Eugenovim bastionom i Vodenim vratima.

23 Izvedba perivojnoga prstena oko Tvrdre bila je primjerena društveno-gospodarskim okolnostima.

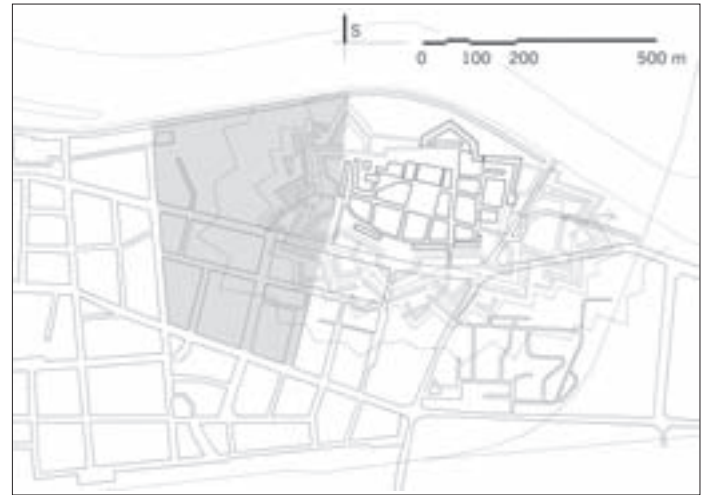
24 KRAJNIK, 2007: 207

25 Vidjeti: Prilog.

26 KRAJNIK, 2007: 209-212

utvrđenja početkom 21. stoljeća dokazano je i određivanjem urbanističkih obilježja toga prostora prema metodi istraživanja koja se zasniva na izradi strukturno-funkcijskog analitičkog modela²⁴ (Sl. 20.). Provedbom analize²⁵ prema ovoj metodi pokazano je da prostor na mjestu bastionskih utvrđenja u Osijeku početkom 21. stoljeća ima sljedeća urbanistička obilježja: 1. prevladavaju pretežito neizgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama i insule bez zgrada, dok je pojedinačno najveći broj pretežito neizgrađenih insula sa slobodnostojećim zgradama; 2. prevladavaju insule mješovite, pretežito javne namjene i insule javne namjene, dok je pojedinačno najveći broj insula mješovite, pretežito javne namjene; 3. najveći broj zgrada javne namjene smješten je u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama i u insulama mješovite, pretežito javne namjene; 4. najveći broj javnih gradskih prostora nalazi se u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama i u insulama javne namjene; 5. najveći broj skupina javnih građevina nalazi se u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama i insulama mješovite, pretežito javne namjene; 6. najveći broj poteza oblikuju pretežito neizgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama i insule mješovite, pretežito javne namjene; 7. prometni sustav prostora na mjestu bastionskih utvrđenja određuju radijalne ulice, poprečna ulica i raster.²⁶

Pojednostavnjeno, rezultati analize pokazuju da je prostor nastao preobrazbom bastionskih utvrđenja u Osijeku najvećim dijelom neizgrađen, što govori o koncentraciji javnih gradskih prostora (šetališta, trgova, perivoja) te da je izgradnja na predmetnom prostoru prema svojoj strukturi uglavnom slobodnostojeća (paviljonska), dok je prema namjeni najvećim dijelom u javnom korištenju.

SL. 13. JUŽNI DIO UTVRĐENJA U OSIJEKU – POTEZ OD INOCENCIJEVA DO JOSIPOVA BASTIONA, ODNOSNO PROSTOR IZMEĐU DANAŠNJE EUROPSKE AVENIJE NA SJEVERU I VUKOVARSKJE ULICE NA JUGU

FIG. 13 SOUTHERN FORTIFICATION IN OSIJEK – AREA BETWEEN THE PRESENT EUROPE AVENUE TO THE NORTH AND VUKOVAR STREET TO THE SOUTH

SL. 14. ZAPADNI DIO UTVRĐENJA U OSIJEKU – POTEZ OD JOSIPOVA BASTIONA DO BASTIONA SV. TEREZIJE, ODNOSNO PROSTOR DANAŠNJE PERIVOJA KRALJA TOMISLAVA SJEVERNO OD EUROPSKE AVENIJE, TE PROSTOR IZMEĐU DANAŠNJE STEPINČEVE ULICE I ULICE OTOKARA KERŠOVANIJA JUŽNO OD EUROPSKE AVENIJE

FIG. 14 WESTERN FORTIFICATION IN OSIJEK – KING TOMISLAV PARK NORTH FROM THE EUROPE AVENUE AND THE AREA BETWEEN STEPINČEVA STREET AND OTOKAR KERŠOVANI STREET SOUTH FROM EUROPE AVENUE

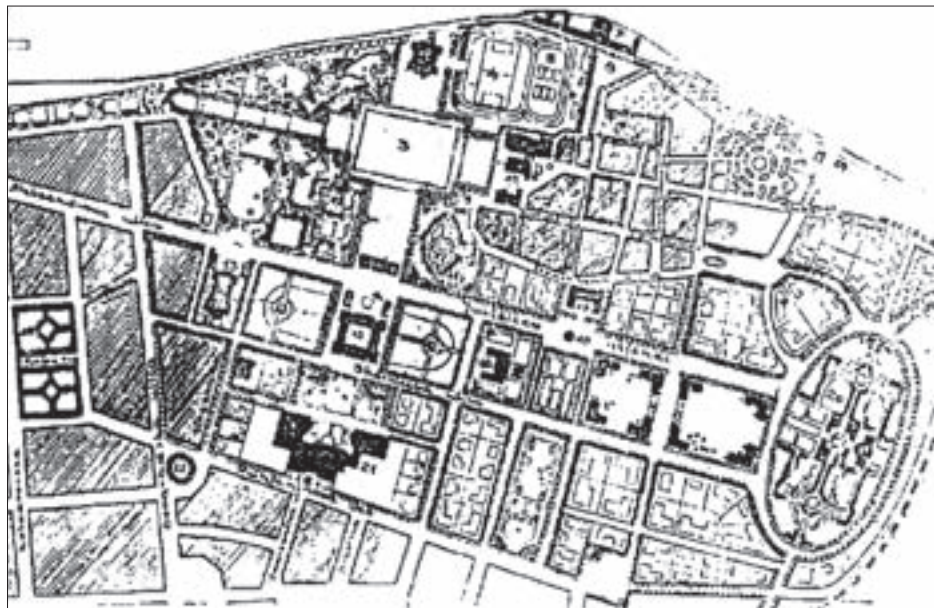
SL. 15. ISTOČNI DIO PERIVOJA KRALJA TOMISLAVA POČETKOM 21. ST.

FIG. 15 EASTERN PART OF KING TOMISLAV PARK, EARLY 21ST C.

SL. 16. RUŠENJE UTVRĐENJA (TEREZIJINA BASTIONA)

FIG. 16 FORTIFICATION DEMOLISHED (THERESA'S BASTION)

SL. 17. PRVONAGRAĐENI NATJEČAJNI RAD ZA UREĐENJE SREDIŠNJEG DIJELA GRADA OKO TVRDE POD ŠIFROM „MEINE SCHEIBE“ PEJSAŽNOG ARHITEKTA A. ESCHA IZ 1925. GODINE
FIG. 17 FIRST AWARD-WINNING ENTRY FOR THE LAYOUT OF THE CENTRAL URBAN AREA AROUND TVRDA CODED "MEINE SCHEIBE" DESIGNED BY THE LANDSCAPE ARCHITECT A. ESCH FROM 1925

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Primjer osječke Tvrde znakovit je u kontekstu preobrazbe bastionskih utvrđenja u hrvatskim gradovima kako po svom opsegu (utvrđenja su zauzimala tlocrtnu površinu od 80 ha, a uža zona zabrane građenja površinu od oko 200 ha), te razdoblju u kojem je preobrazba provedena (Osijek je uz Karlovac jedini grad kontinentalne Hrvatske u kojem je proces razgradnje i preobrazbe utvrđenja započeo tek u prvoj polovici 20. stoljeća), tako i po jasnom konceptu preobrazbe po uzoru na model *Ringa*.²⁷

SL. 18. REGULACIJA PROSTORA OKO OSJEČKE TVRDE: PRERADENA OSNOVA A. ESCHA IZ 1928. GODINE
FIG. 18 DEVELOPING THE AREA AROUND TVRDA IN OSIEK: REDESIGN BY A. ESCH FROM 1928

Provedba ovakvog tipa preobrazbe bastionskih utvrđenja u Osijeku rezultirala je stvaranjem pretežito neizgrađenoga urbanog predjela s koncentracijom zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora u insulama oblikovanim na njihovu mjestu, koji je jasno čitljiv u tlorisnoj slici grada početkom 21. stoljeća. Iako bi se u slučaju Osijeka primjena modela *Ringa* kao principa karakterističnog za oblikovanje gradova u 19. stoljeću u procesu preobrazbe bastionskih utvrđenja u prvoj polovici 20. stoljeća mogla označiti i kao svojevrsna retardacija urbanističkih procesa u periferijskoj sredini (u odnosu na Beč kao vječni uzor)²⁸ – pozitivan rezultat njegove primjene, koji se ogleda u stvaranju bitne sastavnice urbaniteta grada Osijeka, daje mu potpunu opravdanost, posebice s obzirom na karakteristične vremenske i prostorne uvjete u kojima se provodio proces preobrazbe.

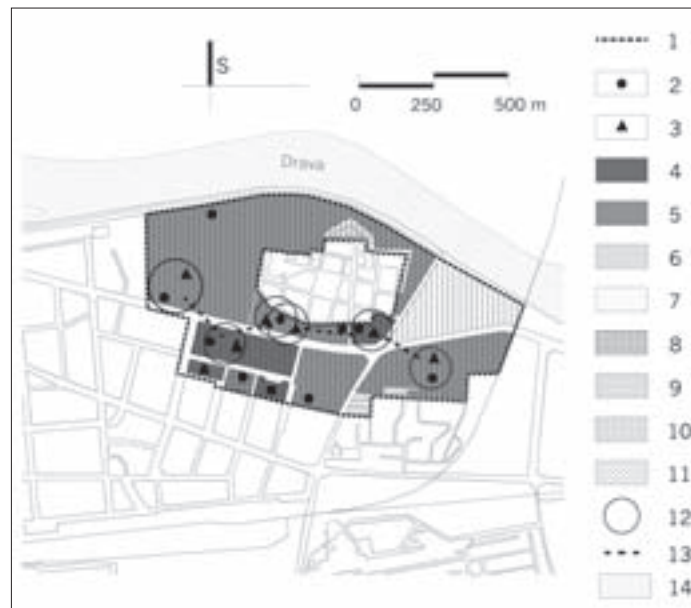
Buduci da je kroz istraživanja u sklopu izrade doktorske disertacije autora članka pokazano da je slijedom utvrđenih pravila proizašlih iz analize kvalitetnih i prepoznatljivih primjera preobrazbe bastionskih utvrđenja u hrvatskim i europskim gradovima²⁹ moguće postaviti i određene polazišne kriterije za suvremene urbanističko-arhitektonske zahvate u urbanistički nedovršenim i/ili nedefiniranim prostorima nastalim preobrazbom bastionskih utvrđenja, a da prostor na mjestu bastionskih utvrđenja u Osijeku ima urbanistička obilježja integralnoga tipa 1-A,³⁰ kojemu pripadaju prostori iste geneze u gradovima kao što su Bremen, Frankfurt, Graz, Hamburg, Karlovac ili Kopenhagen – prikazana analiza procesa preobrazbe utvrđenja i urbanistički elementi karakteristični za integralni tip 1-A mogu biti doprinos određivanju kako konzervatorskih smjernica tako i koncepta urba-

²⁷ Pojam *Ringa* često se upotrebljava u brojnoj literaturi koja se bavi urbanizmom 19. stoljeća kao oznaka fenomena, ali i kao obilježje epohe koje se najčešće poistovjećuje s oblikovanjem prostora na mjestu bastionskih utvrđenja u Beču u drugoj polovici 19. stoljeća, iako je poznat veći broj primjera urbanih preobrazbi u gradovima koje su provedene prema sličnom konceptu još početkom 19. stoljeća (München, Hannover i dr.), a postoje i primjeri oblikovanja prostora sličnih urbanih obilježja u gradovima u kojima bastionska utvrđenja nisu ni postojala, kao što je to bio slučaj sa Zagrebom. Snjeska Knežević u: KNEŽEVIĆ, 1996: stranica citata govori o ideji prstena (*Ringa*) kao modelu proširenja povijesnih gradova u kojima su postojala utvrđenja oko gradske jezgre, a koja se u 19. stoljeću ruse: „Na mjestu pojasa utvrđenja nastaje pojas avenija, bulevara i trgova, koji omogućuje stapanje povijesne gradske jezgre s naraslim predgradima i ujedno izmještanje niza važnih urbanih funkcija iz zbijenog središta u novostvorene prostore na razmiedi staroga grada i postojećih naselja ili budućih četvrti.”

²⁸ KARAMAN, 2001.

²⁹ KRAJNIK, 2007: 214-243

³⁰ Integralnom tipu 1-A pripadaju istraživani prostori u kojima prevladava (pretežito) neizgrađena struktura u kombinaciji s (pretežito) javnom namjenom u insulama. Vidjeti: KRAJNIK, 2007: 266.

nističkog dovršavanja odnosno preobrazbe pojedinih prostora na mjestu nekadašnjih fortifikacija osječke Tvrde, pri čemu se ponajprije misli na nedefinirane prostore i neprijemljene sadržaje njihovu istočnom dijelu.

Isto tako, činjenica da prostor nastao preobrazbom bastionskih utvrđenja u Osijeku ima urbanistička obilježja sukladna urbanističkim obilježjima prostora iste geneze u navedenim gradovima (u kojima je provedena preobrazba sukladna modelu *Ringa*) i da je analizirani prostor najvećim dijelom urbanistički dovršen i definiran prema principima urbanističkih planova izradenih prije same preobrazbe govori u prilog uvodnoj tezi kako su gradogrđiteljski procesi u hrvatskim gradovima bili istovjetni ili vrlo slični onima u Europi, pri čemu su istodobno imali prepoznatljiva obilježja proizasla iz karakterističnih uvjeta u kojima su se odvijali.

PRILOG: ANALIZA URBANISTIČKIH OBILJEŽJA PROSTORA NA MJESTU BASTIONSKIH UTVRĐENJA U OSIJEKU POČETKOM 21. STOLJEĆA

SUPPLEMENT: ANALYSIS OF URBAN FEATURES OF THE AREA REPLACING THE FORMER OSIJEK BASTION FORTIFICATIONS IN THE EARLY 21ST CENTURY

Od ukupno 56,44 ha površine prostora na mjestu bastionskih utvrđenja u Osijeku početkom 21. stoljeća gradske insule zauzimaju 49,37 ha odnosno 87,47%, dok prometni sustav zauzima 7,07 ha odnosno 12,53% ukupne površine. Na analiziranom prostoru prevladavaju pretežito neizgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama koje zauzimaju

45,45 ha odnosno 92,06% ukupne površine insula. Pretežito izgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama zauzimaju 1,29 ha (2,61%), insule s blokovskom strukturom izgradnje 2,06 ha (4,17%), a insule bez zgrada 0,57 ha odnosno 1,15% ukupne površine insula. Analizom načina korištenja insula utvrđeno je da na prostoru na mjestu nekadašnjih bastionskih utvrđenja prevladavaju insule mješovite, pretežito javne namjene koje zauzimaju 34,58 ha odnosno 70,04% ukupne površine insula. Insule javne namjene zauzimaju 6,04 ha (12,34%), a insule ostalih namjena 8,75 ha (17,72%). Na predmetnom prostoru nema insula mješovite, pretežito ostale namjene.

Prometni sustav na prostoru bastionskih utvrđenja obilježava gradska ulica trasirana središnjim dijelom nekadašnjih utvrđenja, ali bez postivanja njihove geometrije, te razmjerno malen broj ulica u ortogonalnom rasteru na rubnim dijelovima analiziranoga prostora (shema 6a).

Od ukupno 10 zgrada javne namjene na analiziranom prostoru najveći je broj smješten u insulama mješovite, pretežito javne namjene (ukupno 7 ili 70,0% ukupnog broja zgrada javne namjene), dok su u insulama javne namjene smještene 3 zgrade javne namjene, odnosno 30,0% njihova ukupnog broja.

Od ukupno 6 javnih gradskih prostora unutar granica obuhvata analize po 3 javna gradska prostora smještena su u insulama javne namjene, odnosno u insulama mješovite, pretežito javne namjene. Na prostoru nekadašnjih bastionskih utvrđenja smješteno je 5 skupina javnih građevina, u insulama koje zauzimaju 34,81 ha ili 70,48% ukupne površine insula

SL. 19. POVEZIVANJE GRADSKJE JEZGRE S PREDGRAĐEM PERIVOJIMA: 1 – PERIVOJ NA VIJENCU IVANA MESTROVICA; 2 – PERIVOJ KNEZA BRANIMIRA; 3 – PERIVOJ OKO DOMA ZDRAVLJA, PERIVOJ KRALJA DRŽISLAVA; 4 – PERIVOJ KRALJA PETRA KRESIMIRA IV.; 5 – PERIVOJ KRALJA TOMISLAVA; 6 – GIMNAZIJSKI PERIVOJ; 7 – NEKADAŠNJI AMBROZIJEV PERIVOJ
FIG. 19 LINKING THE CITY NUCLEUS WITH THE SUBURBS BY PARKS: 1 VIJENAC I. MESTROVIC, PARK; 2 – PRINCE BRANIMIR PARK; 3 – PARK AROUND THE HEALTH CARE CENTRE, KING DRŽISLAV PARK; 4 – KING PETAR KRESIMIR IV PARK; 5 – KING TOMISLAV PARK; 6 – HIGH SCHOOL PARK; 7 – FORMER AMBROSIVUS PARK

SL. 20. STRUKTURNO-FUNKCIJSKI MODEL ZA ANALIZU URBANISTIČKIH OBILJEŽJA PROSTORA NA MJESTU BASTIONSKIH UTVRĐENJA U OSIJEKU POČETKOM 21. STOLJEĆA: 1 – GRANICA OBUHVATA ANALIZE; 2 – ZGRADA JAVNE NAMJENE; 3 – JAVNI GRADSKI PROSTOR; 4 – JAVNA NAMJENA; 5 – PRETEŽITO JAVNA NAMJENA; 6 – PRETEŽITO OSTALE NAMJENE; 7 – OSTALE NAMJENE; 8 – BLOKOVSKA STRUKTURA; 9 – PRETEŽITO IZGRAĐENA STRUKTURA; 10 – PRETEŽITO NEIZGRAĐENA STRUKTURA; 11 – INSULA BEZ ZGRADA; 12 – SKUPINA; 13 – POTEZ; 14 – VODA
FIG. 20. STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL FOR THE ANALYSIS OF URBAN FEATURES OF THE FORMER BASTION FORTIFICATION AREA IN OSIJEK IN THE EARLY 21ST CENTURY: 1 – SCOPE OF THE ANALYSIS; 2 – PUBLIC BUILDING; 3 – PUBLIC URBAN AREA; 4 – PUBLIC PURPOSE AREA; 5 – PREDOMINANTLY PUBLIC PURPOSE AREA; 6 – PREDOMINANTLY OTHER PURPOSE AREA; 7 – OTHER PURPOSES; 8 – BLOCK-TYPE STRUCTURE; 9 – PREDOMINANTLY BUILT-UP STRUCTURE; 10 – PREDOMINANTLY UNBUILT STRUCTURE; 11 – INSULA WITH NO BUILDINGS; 12 – CLUSTER; 13 – STRETCH; 14 – WATER

na analiziranom prostoru, pri čemu su 3 grupacije smještene u insulama mješovite, pretežito javne namjene (zauzimaju 60,76%), a 2 grupacije u insulama javne namjene koje zauzimaju 9,72% površine insula na prostoru bastionskih utvrđenja.

Od ukupno 10 zgrada javne namjene na analiziranom prostoru najveći je broj smješten u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojecim zgradama (ukupno 8 ili 80,0% ukupnoga broja zgrada javne namjene). U insulama s blokovskom strukturom izgradnje i u pretežito izgrađenim insulama sa slobodnostojecim zgradama smještena je po 1 zgrada javne namjene, odnosno po 10,0% njihova ukupnog broja. Od ukupno 6 javnih gradskih prostora unutar granica obuhvata analize najveći je broj smješten u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojecim zgradama (ukupno 5 ili 83,34% ukupnoga broja javnih gradskih prostora). U insulama bez zgrada smješten je 1 javni gradski prostor (16,66% njihova ukupnog broja), dok u insulama s blokovskom strukturom izgradnje i u pretežito izgrađenim insulama sa slobodnostojecim zgradama nema javnih gradskih prostora. Svih 5 insula sa skupinama³¹ javnih građevina imaju pretežito neizgrađenu strukturu te zauzimaju 70,48% ukupne površine insula na prostoru bastionskih utvrđenja. Ne postoje skupine u pretežito izgrađenim insulama sa slobodnostojecim zgradama niti u insulama s blokovskom strukturom izgradnje. Na prostoru bastionskih utvrđenja poteže³² čini ukupno 5 insula koje zauzimaju površinu od 34,81 ha odnosno 70,48% ukupne površine insula na prostoru bastionskih utvrđenja, pri čemu svih 5 insula ima pretežito neizgrađenu strukturu. Prema načinu korištenja poteže čine 3 insule mješovite, pretežito javne namjene, ukupne površine 30,0 ha odnosno 60,76%, te 2 insule javne namjene, ukupne površine 4,81 ha odnosno 9,74% ukupne površine insula na prostoru bastionskih utvrđenja.

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

1. BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, B.; OBAD ŠČITAROCI, M. (2004.), *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću*, Ščitaroci, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
2. GUTKIND, E. A. (1964.), *International History of city development – Urban Development in Central Europe* (Vol. I), Collier-Macmillan Limited, London
3. GACINA, S.; IVANKOVIĆ, G. M. (1996.), *Planovi i vedute Osijeka, Katalog izložbe*, Muzej Slavonije, Osijek
4. JUKIĆ, T. (1996.), *Perivoj kralja Tomislava u Osijeku: povijesno-prostorna analiza perivoja od nastanka do 1945. godine*, „Prostor”, 4 (1 / 11/): 61-77, Zagreb
5. JUKIĆ, T.; PEGAN, S. (2001.), *Prostori i urbanistički razvoj Osijeka, Kritika i prijedlozi*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
6. KARAMAN, Lj. (2001.), *Problemi periferijske umjetnosti: o djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb
7. KNEŽEVIĆ, S. (1996.), *Zagrebačka zelena potkova*, Školska knjiga, Zagreb
8. KRAJNIK, D. (2007.), *Urbanistička preobrazba bastionskih utvrđenja – Modeli i urbanistička obilježja preobrazbe sedam gradova kontinentalne Hrvatske u kontekstu europske gradogradnje*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
9. MAŽURAN, I. (2000.), *Grad i tvrđava Osijek*, Agencija za obnovu osječke Tvrđe, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek
10. MAŽURAN, I. i dr. (1996.), *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Školska knjiga d.d., Zagreb, Osijek
11. MOLLIK, K.; REINING, H.; WURZER, R. (1980.), *Planung und Verwirklichung der Wiener Ringstrassenzone*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden
12. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2004.), *Urbanistički razvoj hrvatskih gradova od Napoleonova doba do pada Habsburške Monarhije u europskom kontekstu*, Zbornik 1. kongresa PUH, 117-126, DPUH & IPU, Zagreb
13. ŠMIT, K. (1997.), *Vrtna i parkovna arhitektura Osijeka na povijesnim kartama*, „Prostor”, 5 (1 / 13/): 97-119, Zagreb
14. ŠMIT, K. (2002.), *Urbanistička obilježja sirenja Osijeka od 18. do kraja 20. stoljeća*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
15. ŽMEGAČ, A. (2000.), *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Golden marketing, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
16. *** (2002.), *Veliki atlas Hrvatske*, Mozaik knjiga, Zagreb

IZVORI SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Državna geodetska uprava, Zagreb
2. Knjižnica Katedre za urbanizam, Arhitektonski fakultet, Zagreb
3. Muzej Slavonije, Osijek
4. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

SL. 1.	GACINA, IVANKOVIĆ, 1996: 18
SL. 2.	GACINA, IVANKOVIĆ, 1996: 47
SL. 3., 6., 11., 12., 15.	Foto: Krajnik
SL. 4., 5., 9., 10., 13., 14., 19., 20.	Crtež: Krajnik
SL. 7.	GACINA, IVANKOVIĆ, 1996: 51
SL. 8.	JUKIĆ, PEGAN, 2001: 67
SL. 16.	MAŽURAN, 2000: 127
SL. 17.	JUKIĆ, PEGAN, 2001: 63
SL. 18.	JUKIĆ, PEGAN, 2001: 65

³¹ Skupinu čini jedna ili više zgrada javne namjene te jedan ili više javnih gradskih prostora unutar iste insule (urbane kasete).

³² Potez (neprekinuti niz) insula sa skupinama čine dvije ili više insula sa skupinama koje su međusobno odvojene jednom ulicom.

SAŽETAK

SUMMARY

CONVERSION OF BASTION FORTIFICATIONS IN OSIJEK

The bastion fortifications in many European towns have been converted during the 19th century in high-quality urban areas with public buildings. The objective of this research is to present the characteristics and results of the similar process that was going on in Osijek where the conversion of the most significant complex of bastion fortifications in continental Croatia took place during the first half of the 20th century.

Osijek, the urban center of eastern continental Croatia has been inhabited since pre-Roman times. It was a trade and port settlement from the early 12th century throughout the Middle Ages owing to its favourable position on the way from Pečuh and Budim southwards. Between 1526 and the second half of the 17th century it was a part of the Ottoman Empire. The historical development of the bastion fortifications and the town itself can be traced from the end of the 17th century when the medieval town was liberated from the Turks in 1687. The urban development of Osijek between the end of the 17th century and the early 20th century was marked by a parallel growth of spatially distinct urban areas (Donji grad – Lower Town, Gornji grad – Upper Town, Novi Grad – New Town, and Tvrđa).

The first phase of Tvrđa conversion into a Baroque fortress according to Vauban's principles of military engineering was based on the plan devised by the engineer von Kaiserfeld from 1691. Due to an inappropriate maintenance in the late 17th and the early 18th century, some parts of the fortress were dilapidated. Therefore in 1712 a second phase of its renovation and modernization began. As a result the plan of the eastern, southern and western sides of the fortress was made in 1720 which, except for some minor changes, has been retained until its conversion in the 20th century. The historical identity of Osijek was marked by a powerful indented complex of Baroque fortifications whose size and design were unsurpassed in continental Croatia.

The late urban conversion of the former bastion fortifications area also contributed to the town's historical identity. The process lagged behind the same process in other European cities (except Karlovac) as a result of the demilitarization of the town after Vojna krajina had been integrated in the civilian Croatian state as well as a new administrative and territorial subdivision into counties. All this had a negative effect on the town development. However, the conversion carried out according to the urban principles of the town design in the 19th century resulted in high-quality design of public urban spaces with public structures. This process had a strong impact on the image of the downtown area and became one of the most significant urban characteristics of Osijek.

The town government had a clear conception of the conversion of the Tvrđa bastion fortifications. The aim was to design a system of landscaped areas with public buildings as a part of the total urban planning strategy and development of the town. In 1925 an international urban planning competition was launched for the design of the central town area. The first award went to a Vienna-based landscape architect Albert Esch. But even more important was the competition program itself. Its basic guidelines were formulated with the intention to design a large landscaped area with various public facilities on the site of the former fortifications. It was a clear indication of the town's needs: the best solution for public facilities was obviously the central town area created after the fortifications had been demolished. Osijek is an example of a typical downtown conversion process of the 19th century. However, in some other European cities such an approach had already been seriously questioned and modified. Nevertheless, the fortifications conversion based on the *Ring* model gave Osijek its unique urban quality. The public urban areas are recognizable by their high-quality aesthetic design

as one of the essential components of Osijek's urban identity.

The example of Tvrđa is highly significant in the context of the converted bastion fortifications in Croatian towns in terms of the size of the area (the fortifications took up 80 hectare area), the period of the conversion and a clear conversion conception based on the *Ring* model. The conversion process of that type has resulted in the design of a landscaped ring with a concentration of representative public and residential buildings – a clearly recognizable feature in the town plan of the early 21st century.

Since the research within the framework of the author's doctoral dissertation suggests that it is possible (on the basis of some regularities analysed in the context of high-quality and recognizable conversion examples in European towns) to establish some initial criteria for modern urban and architectural interventions in incomplete and/or undefined areas designed as a result of the bastion fortification conversion. The analysis of the conversion process and the determination of the urban features of these areas in the early 21st century can serve thus as a contribution to a definition of both the conservation guidelines and the concept of urban completion, i.e. conversion.

Likewise, the fact that the area formed as a result of the converted bastion fortification in Osijek shows the same urban features as the areas of the same origin in other European cities like Bremen, Frankfurt, Graz, Hamburg or Copenhagen and that the analyzed area is mostly completed and defined according to the urban planning principles worked out before the conversion, confirms the initial hypothesis that the urban development processes in Croatian towns are remarkably similar to those in European cities although characterized by some individual and recognizable features derived from the spatial context of their origin.

DAMIR KRAJNIK
MLADEN OBAD ŠĆITAROCI

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

Dr.sc. **DAMIR KRAJNIK**, dipl.ing.arh., docent na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Sudjeluje u nastavi Katedre za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te se bavi znanstvenoistraživačkim i stručnim radom.

Dr.sc. **MLADEN OBAD ŠĆITAROCI**, dipl.ing.arh., redoviti je profesor Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje predaje kolegije iz područja urbanizma i pejzažne arhitekture. Autor je šest knjiga, 60-ak pisanih radova i oko 140 stručnih projekata (pejzažne arhitekture, urbanističkih i prostornih planova). [www.scitaroci.hr]

DAMIR KRAJNIK, Dipl.Eng.Arch., Ph.D., Assistant Professor at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. He teaches courses within the Department of Urban and Physical Planning and Landscape Architecture at the University of Zagreb and is active in scientific research and practice.

MLADEN OBAD ŠĆITAROCI, Dipl.Eng.Arch., Ph.D., full professor at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb, where he teaches subjects in the field of urban planning and landscape architecture. He is the author of 6 books, 60 papers and ran 140 projects (landscape architecture, urban and physical plans). [www.scitaroci.hr]